

УДК 711

Мисак Н.Р.,
Національний університет «Львівська політехніка»

РАДЯНСЬКЕ МАСОВЕ ЖИТЛОВЕ БУДІВНИЦТВО: ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ЗМІНИ КОНТЕКСТІВ

Представлено особливості сприйняття радянського масового житлового будівництва, його ідеологічне підґрунтя, а також зміни його сприйняття після розпаду Радянського Союзу відповідно до трансформацій, які відбуваються у суспільстві.

Ключові слова: район масової житлової забудови, район, мікрорайон, трансформація, ідентичність, комплексне проектування, соціальна інженерія.

Постановка проблеми. Житлове будівництво ХХ століття більшою мірою асоціюється з термінами «централізація», «стандартизація», «індустріалізація» та репрезентується масовим будівництвом, яке поширилось майже по всій Земній кулі, ставши домом більше, ніж для більйону людей [4, 4]. Проте незважаючи на глобальність, явище масового будівництва виявило себе по-різному в різних культурних, політичних, кліматичних та інших контекстах. Залежно від контексту воно й сьогодні трансформується за абсолютно різними сценаріями.

Сьогодні пострадянські райони масової житлової забудови в Україні перебувають у стані перетворень та формування нової ідентичності. Поряд з цим, процесам, які відбуваються у цьому середовищі, не приділено належної уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформацій масового житлового будівництва повоєнного періоду набуває все більшої актуальності, і це відображається у багатьох дослідженнях різних галузей, значна частина яких має міждисциплінарний характер. Варто зауважити, що нові житлові утворення опинились у фокусі дослідників одразу після їх спорудження. Наприклад, однією з праць, в якій проаналізовано архітектурні та містобудівні здобутки України у радянський період є «Комплексная застройка жилых районов. Поиск, эксперимент в зодчестве Украины» Н. Андрущенко. Сучасними дослідженнями радянського містобудування з перспективи часу займався російський урбаніст М. Меєрович. Темі перетворення радянських районів Києва присвячена частина альманаху «Анатомія міста: Київ». Питання культурного контексту та збереження спадщини радянського містобудування досліджував польський урбаніст К. Снопек (Kuba Snorek). Сучасний погляд на питання ідеологічного підґрунтя масового житлового будівництва

сформулював А. Мартин. У ширший історичний контекст ці питання введені у праці «Зона переходу» австрійського філософа Б. Будена (Boris Buden). Радянське масове будівництво представлено як частина світового процесу у праці Ф. Урбана (Florian Urban) «Tower and Slab. Histories of Global Mass Housing», мікрорайону присвячений випуск голландського архітектурного квартальника Volume #21: The Block.

Метою роботи є окреслення головних етапів трансформації пострадянських районів масової житлової забудови у ширшому контексті та віднайдення важелів, які б допомогли переосмислити «район» та «мікрорайон» як інтегральну частину міста як з погляду функціонування, так і сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим завданням масового будівництва у повоєнний період було вирішення проблеми житлової кризи найбільш швидким та економічним способом. Проте успішність чи неуспішність житлових утворень залежала не тільки від фізичного конструкту, але й від формування ідейного значення модерністичного житлового утворення та його сприйняття спеціалістами різних галузей, зокрема політиками, ідеологами, містопланувальниками, і безпосередньо користувачами [2, 1]. Житлові будинки масового виробництва, виконані в так званому інтернаціональному стилі, так і не стали насправді універсальними, оскільки все ж набували специфічних особливостей у різних контекстах [2,1].

Світовий досвід засвідчує, що райони масової житлової забудови в пострадянських країнах прижились краще, ніж на Заході. Вони досі прагматично сприймаються як задовільне житло. Не зважаючи на те, що мешканці таких районів часто відчують «відчуження» від свого житлового простору, через низку економічних, соціальних та інших чинників не змінюють місця проживання [7,79]. Загалом процес трансформації районів масової житлової забудови є суперечливий та потребує різностороннього аналізу як у країнах колишнього Радянського Союзу, так і за його межами.

Райони масової житлової забудови пострадянських країн можна розглядати в різних аспектах: (1) інтерпретувати як репрезентацію комуністичної ідеології, (2) оцінювати їхні характеристики як фізичної субстанції, (3) розглядати комплексно усі взаємозалежні процеси – практичні та ідеологічні.

Архітектор А. Заера-Поло (Alejandro Zaera Polo) стверджує, що встановлення зв'язку між архітектурною практикою та політикою є необхідним, проте на певних етапах варто опустити такі поняття, як влада, держава, столиця, глобалізації, і замість цього думати іншими категоріями, наприклад, про екологію влади, «яка містить неоднорідну суміш формальних утворень (таких як ринки, торгові центри, житлові багатоповерхові будинки, житлові

одиниці, види оздоблення, коефіцієнти фасаду, шкідливі викиди в атмосферу і т. ін.)» [15, С.152]. Однак у будь-якому випадку аналіз масового житлового будівництва, розглянутий поза культурним контекстом, позбавляє нас змоги прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки в зміні середовища та його трансформації впродовж останніх десятиліть. Різномічне дослідження транзитивності простору є головним завданням на шляху пошуку інструментарію для впровадження якісних змін у середовищі районів масової житлової забудови в майбутньому.

Поява та перші трансформації масової житлової забудови в Радянському Союзі. Початком історії масового будівництва в Радянському Союзі можна вважати 7 грудня 1954 р., коли М. Хрущов виголосив відому промову на Всесоюзній нараді будівельників. Він заявив, що розквіт сучасної промисловості має бути відповіддю на житлове питання, яке тоді стояло вкрай гостро. Для цього треба було розвивати типові будівництва на основі збірних елементів, а досягнути ефективності процесу можна було лише шляхом стандартизації та максимального скорочення кількості типів об'єктів для будівництва [16]. Ідеї М. Хрущова відобразилися в низці генпланів міст СРСР, які відтоді мали формуватися й комплексно розвиватися за науково обґрунтованими містобудівельними принципами [11]. Таким чином, із середини 1950-х років до середини 1980-х радянські міста переважно розширювалися за рахунок освоєння нових територій, житло будували великими масивами, де застосовували комплексні системи громадського обслуговування [8, С.4]. За словами архітектора Карела Гонзіка, у цей період у соціалістичних країнах відбувалася боротьба за сучасну архітектуру. Саме вона стала одним із головних виявів відсторонення від «сталінізму». Замість звернень до історизму та класицизму утверджувались переваги утилітарного модерного середовища. Архітектори намагалися «знайти щось інше, окрім варіацій історичних ремінісценцій», та в ситуації житлової кризи й обмежених економічних ресурсів прагнули реально досягнути масового житлового будівництва, оскільки вважали «типізацію та індустріалізацію будівництва єдиними можливими засобами, здатними вирішити поставлене перед ними завдання» [12, С.8]. У цей період перевагу, звісно, надавали прикладним питанням, саме тому будівельна практика досягнула «великих, проте лише кількісних успіхів» [12, С.8]. Швидкість будівництва була ключовим аспектом, оскільки необхідно було якомога швидше надати житло якомога більшій кількості людей. Переїзд у новозбудовані райони означав суттєві зміни у щоденному житті нової радянської людини і сприймався нею як «квиток у нове краще життя». Житлова чарунка сприяла утвердженню нуклеарної сім'ї та, на перший погляд, індивідуалізувала побут людей [14, С.46].

Проте невдовзі настав момент в архітектурному процесі, коли особливої гостроти набуло багато теоретичних питань, зокрема спрямованість в архітектурі соціалістичних країн, ставлення до капіталістичної архітектури, питання національного та інтернаціонального в архітектурі, проблеми ставлення до архітектурної спадщини, проблема індивідуальності в колективному [12, С.8]. Майстерність архітектора, за словами К. Гонзіка, полягала в тому, щоб максимально точно втілити в архітектурі те, що треба було новій радянській людині для життя. Крім того, він зазначає, що цей процес є двобічним: людина формує своє середовище, але й середовище має вплив на саму людину [12, С.12]. Проте окрім вирішення ключового житлового питання, метою зведення житлових та громадських споруд містобудівних комплексів та ансамблів, які закладали щоденний сценарій життя, було ідеологічне перевиховання широких мас та виховання нової радянської людини.

Аналіз сьогоденного стану районів масової забудови дає змогу стверджувати, що їхня успішність чи неуспішність залежить від комплексної формули, у якій враховано не тільки форму та функційну програму, а також спектр культурних, соціальних та політичних індикаторів. Якщо не надавати важливого значення усім чинникам, ціле містобудівне утворення опиниться під загрозою, таким чином «символ комфорту та життєздатності може перетворитися на уособлення злиднів та неповноцінності» [2, С.1]. Комплексність можна визначити як ключовий чинник повноцінного функціонування районів масової житлової забудови не тільки з ретроспективи. У кінці ХХ століття комплексність на рівні містобудування вважали основною запорукою успішної архітектурної практики соціалізму. Комплексна забудова мала передбачати паралельне формування простору для всіх необхідних для соціалістичної людини сфер життєдіяльності, які було поділено на чотири групи – робота, побут, відпочинок та громадська діяльність [9, С.6]. Основою комплексної містобудівної моделі мала стати оптимальна первинна чарунка – «прообраз житлового кварталу чи подвір'я затишної мікротериторії» [18, С.11]. Початково за функційно неподільні містобудівні одиниці, із яких складались житлові райони, прийняли мікрорайони. Їх за тогочасною містобудівельною ідеологією вважали «первинними структурними елементами соціальної та містобудівельної організації житлової території у структурі району» [17, С. 6].

Відповідно до структури мікрорайонів та районів, формувалась також і система ступеневого обслуговування, проте вона не запрацювала в повному обсязі з двох головних причин. По-перше, неефективна система управління забудовою призводила до того, що житлове будівництво суттєво випереджало зведення споруд системи обслуговування [18, С.11]. По-друге, комплексності

не вдавалось досягнути через відсутність соціальних зв'язків мешканців мікрорайонів [8, С.56].

Як констатує радянський теоретик М. Андрущенко, громадське обслуговування мікрорайону «не задовольняє потреби населення в повноцінному спілкуванні», з погляду на це «мікрорайон не зміг стати тією первинною соціальною одиницею міста, на яку так розраховували прибічники мікрорайонування» [8, С.57]. Відсутність соціальних контактів М. Андрущенко пояснює мобільністю населення, яка все більше зростає, а також – динамічним характером духовних потреб людини, які перебувають у постійному розвитку. Окрім того, можливості оснащення самого помешкання теле- та радіоапаратурою перетворили квартиру на осередок, який може задовольняти культурні потреби та стати своєрідним центром дозвілля [14, С. 46].

Акцептувавши поразку мікрорайону, теоретики містобудування почали формувати концепції нової структурної одиниці – житлового комплексу, де ключову роль відіграє не громадське обслуговування, а територіальний аспект – розташування на певній міжмагістральній території [8, С.61]. Відбувся концептуальний перехід від функційно неподільної структурної одиниці до просторово неподільної [8, С.63]. У другій половині 1980-х років було сформульовано основні орієнтири нової комплексності, а саме – визначення ставлення споживача до видів обслуговування – соціологічний аспект, аналіз містобудівної ситуації – планувальний аспект, врахування співвідношення стандартних та нестандартних функцій – функціональний аспект, та естетичний аспект [8, С.63].

Отже, ще в середині 1980-х років у містобудівній теорії та практиці довелося відмовитися від головного «виховного» аспекту архітектури, яка мала створювати щоденні сценарії життя її користувачів. Саме тоді було зроблено спробу знайти рішення ідучи «від протилежного»: створювати середовище для життя, керуючись реальними потребами мешканців.

Мікрорайон як візуалізація змін у суспільстві. Після падіння Берлінського муру в уже посткомуністичних країнах почався глобальний процес трансформації, який веде від соціалістичного суспільства до капіталістично-демократичного. Цей процес триває й дотепер, виявляючись у всіх сферах життя, є у фокусі вивчення транзитології («transition to democracy»), яка виникла ще в 1960-1970-х роках і переважно реферує до процесів, що відбуваються у посткомуністичних суспільствах [10, С.36,38].

Зважаючи на чільне місце саме галузі будівництва та метафоричне втілення у ній влади Радянського Союзу та добробуту громадян, трансформації районів масової забудови стали своєрідними маніфестами внутрішніх процесів та змін вже в пострадянських країнах. У праці «Зона переходу» філософ

Б. Буден згадує картину В. Попкова «Будівники Братська» (рис. 1.1), у якій, якщо керуватись лише матеріалістичною логікою, можна прочитати чіткий економічний детермінізм. Так, будівники, будучи лише одним класом, репрезентують сукупність усіх, «бо самі начебто є втіленням фундаменту суспільства» [10, С.81]. Російська мистецька група «Что делать?» відтворює сюжет цієї картини (рис. 1.2), свідомо стаючи однією з ланок трансформаційного періоду. Їхнє восьмихвилинне відео, яке демонструє «відбудовування» згаданої картини, супроводжується також розмовою учасників мистецької групи. Відповідаючи новими питаннями на питання, які стоять перед перехідним суспільством сьогодні, один з учасників робить репліку: ««Будівники Братська» – за ними стоять тисячі й тисячі робітників. Хто стоїть за нами – не зрозуміло» [18]. Підіймаючи питання єдності російського суспільства загалом, група «Что делать?» робить метафоричну заміну «будівельників» «митцями», прирівнюючи останніх до «основи суспільства», тих, хто «будує» нові цінності. Проте й ця «нова людина» - «митець», не маючи підтримки і повної акцептації іншими, досі шукає своє місце у новому громадському просторі.

Рис.1. Попков Виктор , Строители Братска, 1960, полотно, олія 2- «Что делать?», Строители, 2005, кадр з відео

Житловий мікрорайон, який був важливим символом розвитку країни сьогодні для багатьох людей асоціюється далеко не з комфортним житловим середовищем. Ю. Скубицька у статті ««Чужий» спальний район» наводить цитату авторів «KyivStyle 2012», у якій йдеться, що «спальні райони стають виворотом центру міста, сформованого радянською системою» та досліджує феномен відчуження масового житла, вкладаючи в це поняття «відсутність емоційного зв'язку між людиною та матеріальним середовищем», тобто у конкретному випадку – мікрорайоном [7, С.79].

До головних проблемних питань районів масової житлової забудови зараховують питання безпеки, транспорту та сполучення, стихійної торгівлі, функціонування системи шкільних та дошкільних закладів, хаотичне чи самовільне ущільнення, анонімність і монотонність та ін. Неуспішність функціонування принципу комплексності, яку довелося визнати щодо більшої частини житлових районів вже у радянський період, була підсилена на рівні емоційного та світоглядного неприйняття політичного минулого цих будівельних структур.

Таке ставлення до районів масової житлової забудови характерне не лише для мешканців, - ці настрої трансливалися й у теорію містобудування. Сучасний урбаніст та архітектор М. Меєрович у статті «Градостроительная политика. Уроки истории» зазначає, що теорія радянського містобудування досі належно не вивчена й аналітично не опрацьована, її вважають лише «тотально порочною та помилковою», а ті праці, які сьогодні є в нашому розпорядженні на цю тематику, мають або описовий або критичний характер [13, С. 74]. Автор зазначає, що мало хто аналізує реалізовані завдяки концентрації засобів та сил містобудівні концепції, які в «неявній формі продовжують існувати й сьогодні»; не ідентифікувати їх означає робити ще більшу помилку, аніж бачити в них тільки негативні сторони [13, С. 74].

Таке загострене бачення сучасності районів масової житлової забудови відображене й у художньому жанрі. Зокрема польський дослідник масової забудови Москви Куба Снопек (Kuba Snorek) у своєму дослідженні робить короткий огляд фільмів, у яких репрезентоване життя у спальних районах. Зокрема, він порівнює побут розміреного життя мешканців спального району, у якому розгортаються події фільму режисера Г. Данелії «Афоня», знятому в 1975 р., та мізерність і жорстокість буднів сучасних підлітків, фоном для яких слугує спальний район, у фільмі режисерки В. Г. Германіки «Все умрут, а я останусь», знятому у 2008 році [5, Р.44]

Зважаючи на ситуацію, яка склалась, та маючи певні стереотипи сприйняття та самоідентифікації, суспільство намагається відкинути своє минуле та наздогнати Захід, який є втіленням бажаної форми демократії та капіталізму [10, С. 77]. І це наштовхує на нові проблеми в розвитку містобудування та урбанізму, оскільки порівнювати пострадянські «антикапіталістичні» міста з містами, які впродовж багатьох століть розвивались в умовах капіталізму, не коректно [13, С. 74]. Як зазначає Б. Буден, «Схід перетворився на New Europe - на капіталізм, більш капіталістичніший, ніж його західний оригінал» [10, С.75]. На думку цього дослідника, східний капіталізм «набагато безжальніше емансипувався від соціаль(істич)них обмежень і перешкод, але передусім – від інституалізованих у державі

загального блага форм соціальної солідарності» [10, С.75]. Прояви капіталізму у щойно децентралізованих пострадянських містах набували нових форм, які добре прочитуються у структурі мікрорайону у вигляді реклами, вивісок, малих архітектурних форм. Те, що було запрограмовано і мало добре працювати у старій системі, сьогодні стало анонімним простором «без координат».

Із цього приводу А. З.-Поло у своєму маніфесті зазначає, що «невизначеність сьогодення політичного процесу примушує ностальгувати за тими часами, коли існували політичні проекти без внутрішніх протиріч, які можна було описати за допомогою ідеології і представити у вигляді утопічних образів», в умовах, які склались сьогодні, «приходить усвідомлення невідворотності виходу за межі єдиного нарративу, який описує уклад світу, його сприйняття чи майбутнє» [15, С.151,152].

Не можна також не спростовувати той факт, що сьогодні всі процеси, які відбуваються у фізичному просторі районів масової житлової забудови, є негативними. Зокрема, якість життя в багатьох з них покращилася завдяки формуванню нової інфраструктури громадського обслуговування, яка виникла за принципом попиту-пропозиції й відповідає реальним потребам мешканців. Деякі категорії містян, не відкидаючи можливість проживання в активних центральних частинах міст, усе ж надають перевагу районам масової житлової забудови через відсутність масових заходів, інтенсивного транспортного руху, наявність просторих озелених дворів та порівняно нижчі ціни на житло.

Мікрорайони та райони масової забудови є вкрай важливим явищем як соціальний конструкт. І сьогодні є пряма взаємозалежність між структурою, програмою й соціальними процесами, які відбуваються як на рівні житлової чарунки, так і на рівні цілого міста. Соціальна інженерія – контраверсійний термін, який крім того, що коннотує з політикою тоталітарних режимів, також часто вживається і в контексті утопічної та модерністської архітектури, починаючи від концепцій міст-садів [1]. Створення суспільства згори – це старий вид *здатності створювати* (makeability), який був застосований, зокрема, і в будівництві районів масової житлової забудови [1]. Позиція ж, яку зайняла влада у пострадянський період, базується на схожому принципі нав'язування нового, яке чітко протиставляється старому. Поряд з цим, у деяких країнах пострадянського простору продовжують активно зводити житлові райони, що можна також сприйняти за інертність розвитку урбанізму. Такі райони репрезентують переважно нову ідентичність (хоч і на старих «підмурівках») зі старою структурою. Цьому сприяє вигідна позиція відсутності спротиву людей та їхня відстороненість від змін у міському просторі.

Однак у соціальній інженерії існують й інші відверто протилежні підходи *здатності створювати*, які є максимально децентралізовані та чутливі до контексту, та формуються на основі низових ініціатив або максимального залучення мешканців до процесу міських перетворень. В умовах нестачі політичного впливу та фінансових ресурсів позитивним явищем є залучення у процес, так званих, *просторових піонерів* («spatial pioneers») або *тих, хто діє* («makers»), які, займаючи незалежну позицію, могли б ставати зв'язковою ланкою між офіційними представниками влади та громадськістю, пресою, асоціаціями мешканців, інвесторами, власниками землі та іншими зацікавленими групи. На думку авторів маніфесту «After Post, Ex, Neo, End and Re», у сучасних умовах для просторового розвитку міст ключовим є застосування локального досвіду та залучення локальних ресурсів [1]. Автори стверджують, що не треба більше орієнтуватися лише на експертів, бо, як ми бачимо з досвіду, ця практика себе рідко виправдовує. Отже, і райони масової забудови, які були проєктовані як єдиний об'єкт, хоч і дали миттєвий позитивний ефект, проте їхня майбутнє так і залишається невизначеним у більшості випадків. Досвід просторових піонерів у співпраці з найширшим колом експертів різних галузей та безпосередніх користувачів сформований на основі спроб та помилок. Проте якщо спроби матимуть локальний та експериментальний характер, тоді помилки не будуть глобальними. При цьому врахування щоденного досвіду якомога більшої кількості користувачів є вкрай важливим для формування «живого» простору. Про це також йдеться в матеріалах конгресу Нового урбанізму, який відбувся у 1993 році. У них вказано, що «фізичні рішення самі по собі не можуть вирішити соціальні чи економічні проблеми», а одним із головних принципів Нового урбанізму є «прагнення встановити взаємозв'язок між будівництвом та формування спільноти завдяки залученню мешканців до процесу планування та проєктування» [6, Р.358, 359]. У такий спосіб можна буде створити не тільки живий простір, який буде мати природну здатність змін та самооновлення, а й простір з яскравою неповторною своєрідністю. Залучення мешканців до процесу зміни простору житлових районів, навіть з приводу найдрібніших урбаністичних інтервенцій, сьогодні стає все більш поширеною практикою. Такий підхід є абсолютним протиставленням ідеям визначеності та одночасності, які до того застосовувались у містобудуванні. Аспект залучення та соціальної інженерії особливо важливо врахувувати у процесі трансформації районів масової житлової забудови на етапі пошуку та формування їхньої своєрідності та локальності.

Висновки

Упродовж кількох десятиліть у Радянському Союзі нові мікрорайони залишались символами нового кращого життя та репрезентували владу держави. Проте невдовзі через переважання кількісних показників над якісними у будівництві масового житла почали проявлятися численні проблеми функціонування. В умовах політичних змін в кінці 1980-их – на початку 1990-их років у сприйнятті житлових районів проявились негативні конотації. У період транзитивності сформувався непривабливий образ мікрорайону, який намагалися відкинути та забути на шляху до демократії та капіталізму. Отже сьогодні ми опинилися в ситуації, коли райони масової забудови перебувають в активному процесі трансформації відповідно до нового контексту. Змінюється не тільки фізична структура, а й ідеологічне сприйняття. Формально можна виокремити такі етапи зміни сприйняття районів масової житлової забудови: (1) беззастережне сприйняття житлового району як символу влади держави та кращого майбутнього, (2) виникнення сумніву через функційні проблеми житлового середовища, (3) емоційне відсторонення від «спального» району мешканців та закріплення за ним негативного образу. У деяких житлових утвореннях пострадянських міст потрібно виокремити також (4) часткове покращення інфраструктури та реабілітація образу, (5) формування нової ідентичності. Згаданий сценарій може бути підтриманий за допомогою сучасних принципів соціальної інженерії.

На відміну від періоду зведення районів масової житлової забудови, де держава як монополіст формувала житлове середовище, та перехідного періоду, коли мешканці все ж залишались інертними в загальному процесі трансформації простору, нові методи соціальної інженерії, намагаючись сформулювати реальні потреби мешканців та передбачаючи їхню заангажованість у загальний процес, мають перспективу стати дієвим засобом покращення середовища районів масової забудови.

Важливість усвідомлення становища й потреб, дистанціювання від політичного контексту та сприйняття спального району як нейтральної будівельної субстанції, яка має великий потенціал, необхідна як користувачам, так і широким колам спеціалістів різних галузей. Зокрема і в Україні, райони масової житлової забудови завдяки формуванню своєї нової – української – ідентичності мають нагоду перестати бути чужорідним тілом у структурі міста і стати комфортним простором для життя.

Література:

1. Ernsten Ch. After Post, Ex, Neo, End and Re. Manifesto / Christian Ernsten, Joost Janmaat // Volume Engineering Society. – 2008. – #2. – P. 44-45.

2. Florian Urban. Tower and Slab. Histories of Global Mass Housing / Florian Urban. – London : Routledge, 2012. – 208 p. – ISBN: 978-0-415-67628-1
3. Goldhoom B. Microrayon. Transformations of the Soviet City under Capitalism / Bart Goldhoom, Alexabder Sverdlov // Volume The Block. – 2009. – #3. – P. 14-21.
4. Mass Housing 2009. Guide // Volume The Block. – 2009. – #3. – 28 p.
5. Snopek K. «Belyayevo Forever» - The Intangible Heritage / Kuba Snopek // Moskow: Strelka Institute for Media, Architecture and Design, 2011. – 103 с.
6. The City Reader / Edited by Richard T. Le Gates and Frederic Stout. – Fifth edition. – London : Routledge, 2011. – 624 p. – ISBN 13: 978-0-415-55664-4 (hbk)
7. Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії: збірка статей, інтерв'ю, досліджень з урбаністичних студій, присвячена проблемам сучасного Києва. – К: «Смолоскип», 2012. – 195 с. – ISBN 978-966-2164-66-4
8. Андрущенко Н.П. Комплексная застройка жилых районов. Поиск, эксперимент в зодчестве Украины / Андрущенко Н.П. – К: «Будівельник». – 1989. – 64 с.
9. Аникин В.И. Архитектурное проектирование жилых районов / В.И. Аникин // Минск: Вышэйшая школа, - 1987. – 208 с.
10. Борис Буден. Зона переходу. Про кінець посткомунізму / Борис Буден ; [пер. з нім. Н. Ваховська]. – Київ : Медуза, 2013. – 224 с. – ISBN 978-617-7114-01-06
11. Герасимюк А. Каждому городу – генплан / А. Герасимюк // Строительство и архитектура. – 1965. – №4. – С. 1.
12. Гонзик К. По пути к социалистической архитектуре / Карел Гонзик; [пер. с чеської]. – М. : Стройиздат, 1967. – 368 с.
13. Градостроительная политика. Уроки истории: материалы конференции в рамках Трёхсторонней Кооперации Высших Учебных заведений, при помощи ДААД [«Дальнейшее развитие поселений в XXI веке. Требования к городам при новых социально-экономических условиях»] / red. Barbara Engel, Volker Martin. – Cottbuss : Branderburgische Technische Universitaet (BTU) Cottbuss, 2002. – С. 74-87 – ISBN 3-9806012-4-2.
14. Дім. Століття змін / [публікація Центру міської історії Центрально-Східної Європи]. – Львів.: Центр міської історії Центрально-Східної Європи, 2013. – 216 с. – ISBN 978-966-97142-0-6
15. Заера-Поло А. Политика оболочки. Политическая критика материализма / Алехандро Заера-Поло // Проект Россия. – 200000 . – №0000. – С. 151-168.
16. Мартин А. Идея прекрасного будущего / Андрей Мартин // Проект Россия. – 2002. - №3. – Санкт-Петербург: «4 рентгена». - С.7,8

17. Мезенцев И. В. Планировочная структура и композиция жилого образования / И.В. Мезенцев // Строительство и архитектура. – 1975. – №7. – С. 6
18. Писковский Ю. И. Эталоны наших городов / Ю. И. Писковский // Строительство и архитектура. – 1987. – №5. – С. 11.
19. Строители / Builders [электронный ресурс] / творческая платформа «Что делать?» // 2005. – Режим доступа до відео: <http://vimeo.com/6878627>). – Назва з титул. екрана.

Аннотация:

В статье представлено особенности восприятия советского массового жилищного строительства, его идеологическое основание, а также изменение его восприятия после развала Советского Союза в соответствии с трансформациями, которые происходят в обществе.

Ключевые слова: район массовой жилой застройки, район, микрорайон, трансформация, идентичность, комплексность, социальная инженерия.

Abstract:

The article examines peculiarities of soviet mass housing perception, its ideological background and changes in its perception after the collapse of the Soviet Union according to the shifts that took place in the society.

Key words: large-panel housing estate, rayon, microrayon, transformation, identity, integral design, social engineering.